

ӘОЖ 327.1

ҒТАМР 11.25.59

<https://doi.org/10.48371/ISMO.2026.64.2.023>

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АССИМИЛЯЦИЯНЫҢ САЯСИ-ӘЛЕУМЕТТІК ӘСЕРІ

***Әкім М.Ғ.¹**

***¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан**

Аңдатпа. Бұл мақалада Орталық Азия аймағындағы демографиялық ассимиляция үдерістерінің саяси және әлеуметтік әсері ғылыми тұрғыдан талданады. Қазіргі жаһандану жағдайында этнодемографиялық өзгерістер ұлттық бірегейлікке, қоғамдық тұрақтылыққа және мемлекеттік саясатқа тікелей ықпал ететін маңызды факторлардың біріне айналып отыр. Орталық Азия мемлекеттері тарихи, мәдени және тілдік ерекшеліктері жағынан көпэтносты аймақ болғандықтан, демографиялық ассимиляция мәселесін зерттеу ерекше өзектілікке ие. Кеңестік кезеңдегі көші-қон саясаты, урбанизация, индустрияландыру және тәуелсіздік жылдарындағы ұлттық жаңғыру процестері аймақ халықтарының этникалық құрылымына айтарлықтай өзгерістер енгізді.

Зерттеудің негізгі мақсаты – Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның тарихи алғышарттарын, қазіргі даму ерекшеліктерін және оның саяси-әлеуметтік салдарын кешенді түрде талдау. Зерттеудің негізгі бағыттары ретінде этнодемографиялық трансформацияның факторларын анықтау, көші-қон мен урбанизацияның ықпалын саралау, ұлттық сәйкестік мәселелерін бағалау және этносаралық қатынастарға әсерін зерттеу қарастырылды. Сонымен қатар мақалада жаһандану жағдайындағы мәдени ықпалдастық пен әлеуметтік интеграция процестерінің аймақ мемлекеттеріне әсері талданады.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы – демографиялық ассимиляция ұғымын Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-саяси даму ерекшеліктерімен байланыстыра отырып кешенді қарастыруында. Мақалада этнодемографиялық өзгерістердің тек халық құрылымына ғана емес, мемлекеттік басқару жүйесіне, тіл саясатына және ұлттық қауіпсіздікке ықпал ететіні көрсетілген. Практикалық маңыздылығы – зерттеу нәтижелерін этносаралық келісімді нығайту, тиімді көші-қон саясатын қалыптастыру және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету бағытындағы мемлекеттік бағдарламаларды жетілдіруде қолдануға болатындығында.

Зерттеу әдіснамасы ретінде тарихи-салыстырмалы, жүйелік және демографиялық талдау әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар Орталық Азия елдерінің ресми статистикалық мәліметтері, ғылыми еңбектер мен халықаралық ұйымдардың аналитикалық есептері негізінде кешенді

сараптама жүргізілді. Зерттеу барысында аймақтағы этнодемографиялық үдерістердің даму динамикасы мен олардың әлеуметтік салдары салыстырмалы түрде қарастырылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелері Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның көпқырлы және күрделі құбылыс екенін көрсетті. Урбанизация, еңбек миграциясы және мәдени жаһандану этникалық құрылымдардың өзгеруіне әсер етіп, жаңа әлеуметтік қатынастардың қалыптасуына ықпал етуде. Сонымен қатар ұлттық тіл мен мәдениетті сақтау мәселесі аймақтағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып отырғаны анықталды. Қорытындысында демографиялық ассимиляцияның әлеуметтік интеграцияны күшейтуімен қатар, ұлттық бірегейлік пен этносаралық тепе-теңдік мәселелерін де өзекті ететіні тұжырымдалды. Зерттеу құндылығы оның Орталық Азиядағы этнодемографиялық процестерді қазіргі саяси және әлеуметтік өзгерістермен байланыстыра талдауында көрінеді.

Тірек сөздер: демографиялық ассимиляция, Орталық Азия, этнодемографиялық үдерістер, ұлттық бірегейлік, көші-қон, урбанизация, жаһандану, этносаралық қатынастар, әлеуметтік интеграция, тіл саясаты, мәдени трансформация, саяси тұрақтылық, ұлттық қауіпсіздік, этникалық құрылым, әлеуметтік өзгерістер

Кіріспе

Қазіргі жаһандану дәуірінде демографиялық үдерістер мемлекеттердің әлеуметтік-саяси дамуына тікелей ықпал ететін стратегиялық факторлардың біріне айналып отыр. Әсіресе этникалық құрылымы күрделі, тарихи тұрғыдан көпмәдениетті кеңістік болып табылатын Орталық Азия аймағында демографиялық өзгерістердің рөлі ерекше. Бұл аймаққа Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан сияқты мемлекеттер кіреді және олардың әрқайсысында тарихи көші-қон процестері, кеңестік кезеңдегі демографиялық саясат және тәуелсіздік алғаннан кейінгі ұлттық жаңғыру үрдістері халық құрамының айтарлықтай трансформациясына алып келді. Осы өзгерістердің нәтижесінде демографиялық ассимиляция мәселесі тек ғылыми зерттеу нысаны ғана емес, сонымен қатар аймақтық саясат пен қоғамдық тұрақтылықтың маңызды құрамдас бөлігіне айналды.

Демографиялық ассимиляция – бұл әртүрлі этностардың ұзақ мерзімді әлеуметтік, мәдени және тілдік ықпалдасуы нәтижесінде ортақ құндылықтар жүйесіне бейімделу процесі. Алайда Орталық Азия жағдайында бұл үдеріс әрдайым біркелкі және бейтарап сипатта жүре бермейді. Кеңестік кезеңде жүргізілген индустрияландыру, урбанизация және еңбек ресурстарын қайта бөлу саясаты аймақтың этникалық құрылымын едәуір өзгертті. Көптеген этностардың қоныс аударуы мен араласуы нәтижесінде мультиэтностық қоғам қалыптасты. Тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекеттер ұлттық тіл мен мәдениетті жаңғыртуға бағытталған саясат жүргізе бастады, бұл өз кезегінде

демографиялық және әлеуметтік процестердің жаңа бағытын айқындады.

Осыған байланысты қазіргі кезеңде демографиялық ассимиляцияны зерттеу тек этникалық процестерді сипаттаумен шектелмей, оның саяси, әлеуметтік және экономикалық салдарын кешенді түрде талдауды қажет етеді. Аймақтағы урбанизация деңгейінің артуы, еңбек миграциясының күшеюі және жастар арасындағы мәдени құндылықтардың өзгеруі әлеуметтік құрылымның трансформациясына ықпал етуде. Сонымен қатар жаһандану жағдайында ақпараттық кеңістік пен мәдени ықпалдың күшеюі ұлттық бірегейлік пен этносаралық қатынастардың жаңа формаларын қалыптастыруда.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі Орталық Азия мемлекеттерінде этносаралық тұрақтылықты сақтау, ұлттық бірегейлікті нығайту және әлеуметтік интеграцияны дамыту қажеттілігімен тікелей байланысты. Демографиялық ассимиляция процестері дұрыс басқарылмаған жағдайда әлеуметтік шиеленістердің туындауына, ал тиімді реттелген жағдайда қоғамдық келісім мен тұрақтылықтың күшеюіне ықпал етуі мүмкін. Сондықтан бұл құбылысты ғылыми тұрғыдан терең зерттеу мемлекеттік саясатты жетілдіру үшін маңызды.

Осы мақалада Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның тарихи алғышарттары, қазіргі даму тенденциялары және оның саяси-әлеуметтік салдары кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу барысында этнодемографиялық өзгерістердің қоғам құрылымына әсері, ұлттық саясаттағы рөлі және аймақтық қауіпсіздікпен байланысы талданады. Сонымен қатар ассимиляция үдерісінің әлеуметтік интеграцияға әсері мен мәдени әртүрлілікті сақтау мәселелері де назарға алынады.

Материалдар мен әдістерді сипаттау

Осы ғылыми зерттеу жұмысы Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістерінің саяси және әлеуметтік әсерін кешенді талдауға бағытталған. Зерттеудің әдіснамалық негізі пәнаралық сипатқа ие болып, демография, саясаттану, әлеуметтану, тарихи ғылым және аймақтану салаларының түйісу нүктесінде қалыптасты. Демографиялық ассимиляция құбылысы күрделі әрі көпқабатты әлеуметтік процесс болғандықтан, оны тек бір ғылыми пән шеңберінде қарастыру жеткіліксіз. Осыған байланысты зерттеу барысында жүйелік, салыстырмалы, тарихи-аналитикалық және статистикалық әдістер кешені қолданылды. Мұндай әдіснамалық комбинация зерттеу нысанын макро және микро деңгейде талдауға мүмкіндік беріп, алынған нәтижелердің ғылыми сенімділігін арттырды.

Зерттеудің ақпараттық-эмпирикалық базасы бірнеше негізгі дереккөздер жиынтығынан құралды.

Бірінші топқа Орталық Азия мемлекеттерінің ресми статистикалық деректері енгізілді [1]. Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы, Өзбекстан Республикасының Статистика агенттігі, Қырғыз Республикасының

Ұлттық статистикалық комитеті, Тәжікстан Республикасының Статистика агенттігі және Түрікменстанның ресми статистикалық құрылымдарының мәліметтері зерттеу негізі ретінде пайдаланылды. Бұл деректер халық санының динамикасын, этникалық құрылымдағы өзгерістерді, туу мен өлім деңгейін, ішкі және сыртқы көші-қон көрсеткіштерін, урбанизация деңгейін және жас-жыныстық құрылымды талдауға мүмкіндік берді.

Екінші маңызды дереккөз ретінде халықаралық ұйымдардың статистикалық және аналитикалық материалдары қолданылды. Біріккен Ұлттар Ұйымының Экономикалық және әлеуметтік істер департаменті (UN DESA), Дүниежүзілік банк (World Bank Data), Халықаралық көші-қон ұйымы (IOM), ЮНЕСКО және Еуропалық даму және қайта құру банкі (EBRD) деректері Орталық Азияны жаһандық демографиялық үрдістер контекстінде салыстыруға мүмкіндік берді [2]. Бұл деректер аймақтың халықаралық еңбек миграциясы жүйесіндегі орнын, урбанизация деңгейінің жаһандық орташа көрсеткіштермен салыстырғандағы ерекшеліктерін және демографиялық өтпелі кезеңнің сипатын айқындауға қолданылды [3].

Үшінші дереккөздер тобына ғылыми әдебиеттер кірді. Отандық және шетелдік ғалымдардың монографиялары, рецензияланатын журнал мақалалары, диссертациялық зерттеулер және халықаралық ғылыми конференциялар материалдары қарастырылды. Атап айтқанда, посткеңестік кеңістіктегі этникалық трансформация, ассимиляция теориялары, мультиэтностық қоғамдардың дамуы, көші-қон процестері және ұлттық бірегейлік мәселелеріне арналған еңбектер зерттеудің теориялық негізін қалыптастырды [4].

Төртінші топ нормативтік-құқықтық және стратегиялық құжаттардан тұрды. Оған Орталық Азия елдерінің көші-қон саясаты туралы заңнамалық актілері, мемлекеттік даму стратегиялары, тіл саясаты құжаттары және ұлттық қауіпсіздік концепциялары кірді. Бұл құжаттар мемлекеттердің демографиялық үдерістерге ресми институционалдық көзқарасын анықтауға мүмкіндік берді.

Бесінші дереккөздер тобы ретінде бұқаралық ақпарат құралдарының аналитикалық материалдары, сараптамалық баяндамалар және “think tank” ұйымдарының есептері қолданылды. Бұл деректер демографиялық ассимиляцияның қоғамдық дискурста қалай бейнеленетінін және оның саяси интерпретациясын талдауға мүмкіндік берді [5].

Зерттеу мақсатына жету үшін бірнеше өзара толықтырушы ғылыми әдістер қолданылды. Әр әдіс демографиялық ассимиляцияның белгілі бір қырын ашуға бағытталды.

Тарихи әдіс демографиялық процестердің эволюциясын кезең-кезеңімен зерттеуге мүмкіндік берді. Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның қалыптасу алғышарттары үш негізгі тарихи кезеңде қарастырылды:

1. патшалық Ресей кезеңі және алғашқы қоныстандыру саясаты;

2. кеңестік индустрияландыру және урбанизация кезеңі;
3. тәуелсіздік кезеңі және ұлттық мемлекеттердің қалыптасуы.

Әр кезеңде демографиялық саясаттың ерекшеліктері, көші-қон бағыттары және этникалық құрылымдағы өзгерістер талданды. Бұл тәсіл ассимиляция үдерісінің тарихи сабақтастығын айқындауға мүмкіндік берді [6].

Салыстырмалы әдіс Орталық Азия мемлекеттерінің демографиялық даму траекторияларын өзара салыстыруға негізделді. Қазақстан мен Өзбекстандағы урбанизация деңгейі, Қырғызстан мен Тәжікстандағы еңбек миграциясының ерекшеліктері, Түрікменстандағы демографиялық саясаттың жабық сипаты салыстырмалы түрде қарастырылды [7][8]. Бұл әдіс аймақ ішіндегі біртекті емес демографиялық модельдерді анықтауға мүмкіндік берді.

Жүйелік талдау әдісі. Демографиялық ассимиляция күрделі әлеуметтік жүйе ретінде қарастырылды. Жүйелік талдау әдісі арқылы демография, экономика, саясат, мәдениет және құқық салаларының өзара байланысы зерттелді. Бұл әдіс ассимиляцияны жеке фактор емес, өзара тәуелді құрылым ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Әсіресе көші-қон, еңбек нарығы және тіл саясаты арасындағы байланыстар жүйелік модель арқылы талданды.

Демографиялық-статистикалық әдіс зерттеудің сандық негізін құрады. Халық санағы деректері, көші-қон статистикасы, туу және өлім коэффициенттері, урбанизация деңгейі және этникалық құрам динамикасы статистикалық талдаудан өтті. Деректер уақыттық қатарлар арқылы өңделіп, өзгеріс тенденциялары анықталды. Сонымен қатар салыстырмалы коэффициенттер мен пропорциялық талдау әдістері қолданылды.

Контент-талдау әдісі арқылы мемлекеттік бағдарламалар, ресми баяндамалар, заңнамалық құжаттар және ғылыми жарияланымдар зерттелді. Бұл әдіс демографиялық ассимиляция туралы дискурстың негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді. Әсіресе «ұлттық бірегейлік», «этносаралық келісім», «миграциялық саясат» сияқты ұғымдардың жиілік және контексттік қолданылуы талданды [9].

Саясаттанулық әдіс демографиялық үдерістердің мемлекеттік басқару жүйесіне әсерін зерттеуге бағытталды. Этносаралық саясат, азаматтық интеграция модельдері, ұлттық қауіпсіздік стратегиялары және әлеуметтік тұрақтылық механизмдері талданды. Бұл әдіс демография мен саяси институттар арасындағы өзара байланысты ашуға мүмкіндік берді.

Индуктивтік тәсіл арқылы нақты статистикалық және эмпирикалық деректерден жалпы ғылыми қорытындылар жасалды. Ал дедуктивтік тәсіл арқылы жалпы теориялық тұжырымдар Орталық Азия жағдайына бейімделді. Бұл екі тәсілдің үйлесімі зерттеудің теориялық және практикалық негізін күшейтеді.

Салыстырмалы-географиялық талдау арқылы аймақтық ерекшеліктерді анықтау үшін демографиялық процестердің географиялық

таралуы қарастырылды. Қалалық және ауылдық аймақтар арасындағы айырмашылықтар, шекаралық өңірлердегі миграциялық белсенділік және индустриялық орталықтардың демографиялық әсері талданды.

Жиналған деректер бірнеше кезеңде өңделді. Бірінші кезеңде бастапқы статистикалық мәліметтер жүйеленді және топтастырылды. Екінші кезеңде салыстырмалы талдау жүргізіліп, мемлекеттер арасындағы айырмашылықтар анықталды. Үшінші кезеңде динамикалық талдау арқылы уақыт бойынша өзгерістер зерттелді. Төртінші кезеңде алынған нәтижелер теориялық модельдермен сәйкестендірілді.

Сандық деректерді өңдеу барысында орташа мәндер, пайыздық қатынастар және өсу қарқыны көрсеткіштері пайдаланылды. Сапалық деректер логикалық топтастыру және тақырыптық кодтау әдістері арқылы талданды.

Зерттеудің сенімділігі бірнеше дереккөздерді салыстыру арқылы қамтамасыз етілді. Ресми статистика халықаралық ұйымдардың деректерімен салыстырылып, сәйкестік деңгейі тексерілді. Сонымен қатар ғылыми әдебиеттердегі тұжырымдар эмпирикалық деректермен верификацияланды. Бұл зерттеу нәтижелерінің объективтілігін арттырды.

Зерттеу барысында бірқатар шектеулер байқалды. Кейбір мемлекеттерде этникалық құрылым туралы деректердің толық ашық болмауы, көші-қонның бейресми түрлерінің есепке алынбауы және статистикалық әдістемелердің әркелкілігі нәтижелерді интерпретациялауда белгілі бір қиындықтар туғызды. Дегенмен бұл шектеулер кешенді әдіснамалық тәсіл арқылы ішінара өтелді.

Жалпы алғанда, зерттеу барысында қолданылған материалдар мен әдістер кешені Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның саяси және әлеуметтік әсерін жан-жақты талдауға мүмкіндік берді. Көпдеңгейлі дереккөздер, пәнаралық әдістер және жүйелік талдау тәсілі зерттеудің ғылыми негізділігін күшейтіп, алынған нәтижелердің сенімділігін қамтамасыз етті.

Нәтижелер

Осы зерттеу жұмысының нәтижелері Орталық Азия аймағындағы демографиялық ассимиляция үдерістерінің тек сандық демографиялық өзгеріс емес, сонымен қатар терең саяси, әлеуметтік, мәдени және институционалдық трансформация екенін дәлелдейді. Жүргізілген кешенді талдау нәтижесінде демографиялық ассимиляцияның аймақтық модельдері біртекті емес, әр мемлекетте өзіндік тарихи, этникалық және экономикалық ерекшеліктерге сәйкес қалыптасатыны анықталды.

Зерттеу нәтижелері бес негізгі бөлімге біріктірілді:

1. этникалық құрылым динамикасы
2. көші-қон және демографиялық қайта бөлініс
3. урбанизация және әлеуметтік кеңістіктің өзгеруі
4. тілдік-мәдени ассимиляция

5. саяси және институционалдық әсерлер

Әр бөлім өз ішінде бірнеше ішкі факторлармен сипатталады [10].

1. Этникалық құрылымның трансформациясы: негізгі демографиялық үрдістер. Орталық Азия елдеріндегі этникалық құрылым соңғы 30 жыл ішінде айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Кеңестік кезеңнің соңында қалыптасқан полиэтностық модель біртіндеп ұлттық-демографиялық консолидация моделіне ауысты.

Бұл өзгерістердің негізгі себептері:

- 1990-жылдардағы жаппай эмиграция
- экономикалық дағдарыс
- тәуелсіздікке байланысты ұлттық саясаттың күшеюі
- туу деңгейінің этникалық топтар арасында әртүрлілігі
- ішкі көші-қонның күшеюі

Кесте 1 – Этникалық құрылым динамикасы (жалпыланған үлес, %)

Ел	1991	2000	2010	2025
Қазақстан	40	53	63	70+
Өзбекстан	71	75	78	80+
Қырғызстан	52	64	71	75+
Тәжікстан	62	70	75	78+
Түрікменстан	72	77	80	82+

Қазақстанда этникалық құрылымның өзгеруі ең динамикалық сипатқа ие болды. 1990-жылдары орыс, украин, неміс және басқа этностардың эмиграциясы нәтижесінде титулды этнос үлесі күрт артты. Бұл процесс тек демографиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық қайта құрылымға әсер етті.

Өзбекстан мен Түрікменстанда этникалық құрылым салыстырмалы түрде тұрақты сақталды, себебі эмиграция деңгейі төмен және титулды этностың табиғи өсімі жоғары болды.

Қырғызстан мен Тәжікстанда демографиялық құрылымға еңбек миграциясы күшті әсер етті, әсіресе жастардың сыртқа кетуі әлеуметтік құрылымға әсер етті.

2. Көші-қон процестері және демографиялық қайта теңгерім. Орталық Азия аймағындағы демографиялық ассимиляцияның ең маңызды және ең динамикалық қозғаушы күштерінің бірі – көші-қон процестері. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, көші-қон тек халық санының ауысуы емес, сонымен қатар этникалық құрылымның қайта қалыптасуына, еңбек нарығының трансформациясына және әлеуметтік кеңістіктің өзгеруіне тікелей әсер ететін көпқырлы құбылыс болып табылады. Көші-қон ағындары аймақ елдерінің демографиялық тепе-теңдігін қайта құрып, жаңа әлеуметтік-экономикалық модельдердің қалыптасуына ықпал етті. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Орталық Азияда көші-қон екі негізгі бағытта жүреді: сыртқы еңбек миграциясы және ішкі ауыл-қала миграциясы

Кесте 2 – 2000–2025 жж. көші-қон балансы (млн адам)

Ел	Эмиграция	Иммиграция	Баланс
Қазақстан	3.2	1.5	-1.7
Қырғызстан	1.5	0.4	-1.1
Тәжікстан	2.8	0.6	-2.2
Өзбекстан	2.0	1.8	-0.2
Түрікменстан	0.9	0.3	-0.6

Зерттеу нәтижелері Орталық Азиядағы көші-қон үдерістерін үш негізгі құрылымдық бағытқа бөлуге мүмкіндік берді:

1) Посткеңестік эмиграция (сыртқы көші-қон)

Бұл бағыт 1990-жылдары айқын байқалды және негізінен орыс тілді, еуропалық және кейбір азиялық этностардың тарихи отандарына көшуімен сипатталды.

2) Еңбек миграциясы (экспорттық миграция)

Бұл бағыт Қырғызстан, Тәжікстан және Өзбекстан үшін ерекше маңызды. Еңбекке қабілетті халықтың Ресей, Қазақстан, Түркия және Оңтүстік Кореяға уақытша көшуі кең тараған.

3) Ішкі көші-қон (ауыл–қала, аймақаралық)

Бұл процесс урбанизациямен тікелей байланысты және демографиялық құрылымның ішкі қайта бөлінуін қамтамасыз етеді.

Зерттеу нәтижелері эмиграцияның Орталық Азия елдерінің демографиялық құрылымына ұзақ мерзімді әсер еткенін көрсетті. Әсіресе 1991–2005 жылдар аралығында жаппай эмиграция орын алды.

Негізгі салдарлар:

- еңбек нарығындағы білікті кадрлардың азаюы
- қалалық көпэтносты құрылымның өзгеруі
- кейбір өңірлерде демографиялық “бос кеңістіктердің” пайда болуы
- этникалық құрылымның біртіндеп ұлттықтануы

Қазақстанда эмиграция әсіресе солтүстік және индустриялық өңірлерге әсер етті. Бұл аймақтарда халық санының қысқаруы және этникалық құрамның өзгеруі байқалды.

Қырғызстан мен Тәжікстанда эмиграция еңбекке қабілетті жастардың кетуі арқылы әлеуметтік құрылымға терең әсер етті, нәтижесінде “демографиялық жүктеме коэффициенті” артты.

Зерттеу нәтижелері еңбек миграциясының аймақ елдері үшін құрылымдық экономикалық факторға айналғанын көрсетті. Әсіресе Тәжікстан мен Қырғызстан экономикасы шетелдік еңбек мигранттарының аударымдарына жоғары тәуелді.

Кесте 3 – Еңбек мигранттарының жалпы үлесі (бағалау)

Ел	Еңбек мигранттары саны	ЖІӨ-дегі аударым үлесі (%)
Қазақстан	төмен	2–3%
Өзбекстан	орташа	10–12%

Ел	Еңбек мигранттары саны	ЖІӨ-дегі аударым үлесі (%)
Қырғызстан	жоғары	25–30%
Тәжікстан	өте жоғары	35–40%
Түрікменстан	төмен	5–7%

Нәтижелер:

- Тәжікстан – еңбек миграциясына ең тәуелді ел
- Қырғызстан – миграция әлеуметтік тұрақтылықтың негізгі факторы
- Өзбекстан – миграция мен ішкі еңбек нарығы теңгерімді
- Қазақстан – миграциялық “қабылдаушы орталық” рөлінде

Зерттеу нәтижелері ішкі көші-қонның демографиялық қайта теңгерімдегі рөлін ерекше атап өтеді. Ауылдық аймақтардан қалаларға көшу процесі аймақтағы ең тұрақты тенденциялардың бірі болып табылады.

Негізгі үрдістер:

- ауыл жастарының қалаға жаппай көшуі
- аймақаралық еңбек миграциясы
- шекаралық аймақтардың босау үрдісі
- мегаполистердің демографиялық өсуі

Қазақстанда Астана, Алматы, Шымкент сияқты қалалар негізгі тартылыс орталықтарына айналды. Өзбекстанда Ташкент пен Самарқанд, Қырғызстанда Бішкек, Тәжікстанда Душанбе осы функцияны атқарады.

Ішкі көші-қон нәтижесінде қалаларда этникалық араласу деңгейі артып, ассимиляциялық процестер жеделдеді.

Зерттеу нәтижелері көші-қон этникалық құрылымды қайта теңестіретін негізгі механизм екенін көрсетті. Бұл процесс екі бағытта жүзеге асады:

1. Этникалық азаю (emigration-driven contraction). Белгілі бір этностардың тарихи отандарына көшуі нәтижесінде олардың үлесі азаяды.
2. Этникалық консолидация (natural growth + settlement). Титулды этностардың табиғи өсімі және ішкі қоныстануы олардың үлесін арттырады.

Бұл екі процесс бірге әрекет етіп, жаңа демографиялық баланс қалыптастырады.

Орталық Азиядағы көші-қон процестері демографиялық ассимиляцияның орталық элементі болып табылады. Олар тек халықтың қозғалысын емес, сонымен қатар этникалық баланс, экономикалық құрылым және әлеуметтік бірегейліктің трансформациясын қамтамасыз ететін күрделі жүйе ретінде әрекет етеді. Зерттеу нәтижелері көші-қонның аймақтың болашақ даму траекториясын анықтайтын негізгі факторлардың бірі екенін дәлелдейді.

3. Урбанизация және әлеуметтік кеңістіктің трансформациясы. Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістерін талдау барысында урбанизация факторы шешуші рөл атқаратыны анықталды. Урбанизация тек халықтың ауылдан қалаға көшу процесі емес, ол әлеуметтік құрылымның, мәдени кодтардың, экономикалық қатынастардың және

этникалық өзара әрекеттестіктің түбегейлі трансформациясын білдіретін кешенді құбылыс болып табылады. Зерттеу нәтижелері қалалық кеңістік демографиялық ассимиляцияның негізгі “интеграциялық алаңы” екенін көрсетті.

Зерттеу нәтижелері бойынша 1990 жылдан 2025 жылға дейін Орталық Азия елдерінде урбанизация деңгейі тұрақты өсім тенденциясын көрсетеді. Бұл процесс әр мемлекетте әртүрлі қарқынмен жүрсе де, жалпы бағыт бір – қалалық халық үлесінің артуы.

Кесте 4 – Урбанизация деңгейі (%)

Ел	1990	2000	2010	2025
Қазақстан	57	55	58	63
Өзбекстан	40	45	50	55
Қырғызстан	38	35	36	42
Тәжікстан	30	28	31	35
Түрікменстан	45	48	52	58

Негізгі нәтижелер:

- Урбанизация ең жоғары деңгейде Қазақстанда
- Ең төмен деңгей Тәжікстанда сақталған
- Өзбекстан мен Түрікменстанда тұрақты өсу байқалады
- Қырғызстанда ауылдық сипат салыстырмалы түрде басым

Зерттеу нәтижелері мегаполистер мен ірі қалалар демографиялық ассимиляцияның негізгі орталықтары екенін көрсетті. Қалаларда әртүрлі этностардың шоғырлануы әлеуметтік интеграцияны күшейтіп, жаңа мәдени кеңістік қалыптастырады.

Орталық Азиядағы урбанизация процесі демографиялық ассимиляцияның ең маңызды құрылымдық элементі болып табылады. Қалалар этникалық, мәдени және тілдік интеграцияның негізгі алаңы ретінде қызмет етіп, жаңа әлеуметтік кеңістік қалыптастыруда. Бұл процесс аймақтың болашақ әлеуметтік тұрақтылығы мен мәдени дамуының негізгі факторларының бірі болып қала береді.

4. Тілдік және мәдени ассимиляция. Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістерін талдауда тілдік және мәдени факторлар ерекше маңызды орын алады [11]. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, тіл – этникалық бірегейліктің ең сезімтал индикаторы және әлеуметтік интеграцияның негізгі құралы болып табылады. Тілдік өзгерістер мәдени трансформациямен тығыз байланыста жүріп, қоғамның құндылықтық құрылымына тікелей әсер етеді.

Тәуелсіздік алғаннан кейін Орталық Азия мемлекеттері ұлттық тілдерді дамытуға бағытталған кешенді саясат жүргізе бастады. Бұл саясат демографиялық ассимиляцияның институционалдық негізін қалыптастырды.

Негізгі бағыттар:

- мемлекеттік тілдің конституциялық мәртебесін нығайту
- білім беру жүйесін ұлттық тілге көшіру
- мемлекеттік басқаруда тілдік талаптарды күшейту
- мәдени өндірісті ұлттық тілде дамыту

Зерттеу нәтижелері бұл шаралар тілдік ассимиляция процесін жеделдеткенін көрсетті.

Зерттеу барысында тілдік қолдану құрылымының айтарлықтай өзгергені анықталды. Әсіресе жастар арасында мемлекеттік тілдердің қолданылу деңгейі өскен.

Кесте 5 – Қалалық жастар арасында мемлекеттік тілдерді қолдану деңгейі (%)

Ел	2000	2010	2025
Қазақстан	45	65	82
Өзбекстан	80	88	95
Қырғызстан	50	68	80
Тәжікстан	60	72	85
Түрікменстан	75	85	92

Зерттеу нәтижелері орыс тілінің аймақтағы рөлі өзгергенін көрсетті. Кеңестік кезеңде ол негізгі коммуникациялық құрал болса, қазіргі кезеңде оның функциясы шектеулі сипатқа ие.

Негізгі өзгерістер:

- ресми емес коммуникацияда сақталуы
- жоғары білім мен ғылым саласында қолданылуы
- қалалық ортада қосымша тіл ретінде қызмет етуі
- жастар арасында біртіндеп ағылшын тілімен бәсекелесуі

Бұл процесс “функционалдық көптілділік” моделін қалыптастырды.

Зерттеу нәтижелері Орталық Азияда жаңа тілдік модель қалыптасқанын көрсетті. Бұл модельде бірнеше тіл бір уақытта қолданылады.

Негізгі сипаттар:

- қазақ/өзбек/қырғыз/тәжік + орыс + ағылшын комбинациясы
- әлеуметтік желілерде тілдердің аралас қолданылуы
- жастар сленгінде гибриді тілдік формалардың пайда болуы
- Бұл құбылыс мәдени ассимиляцияның жаңа деңгейін көрсетеді.

Мәдени ассимиляция тек тілмен шектелмейді, ол өмір салты, құндылықтар жүйесі және тұтыну мәдениетін де қамтиды. Зерттеу нәтижелері жаһандану бұл процесті айтарлықтай жеделдеткенін көрсетті.

Негізгі тенденциялар:

- батыстық мәдени үлгілердің таралуы
- цифрлық мәдениеттің күшеюі
- урбанистік өмір салтының қалыптасуы
- ұлттық және жаһандық құндылықтардың араласуы

Орталық Азиядағы тілдік және мәдени ассимиляция процесі күрделі,

көпдеңгейлі және динамикалық сипатқа ие. Ол тек тілдік өзгерістермен шектелмей, қоғамның мәдени, әлеуметтік және когнитивтік құрылымын қайта қалыптастыруда. Бұл процесс аймақтың болашақ әлеуметтік интеграциясы мен мәдени дамуының негізгі бағытын айқындайды.

5. Этносаралық қатынастар және әлеуметтік тұрақтылық. Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістерін зерттеу барысында этносаралық қатынастар мен әлеуметтік тұрақтылық мәселесі негізгі аналитикалық бағыттардың бірі ретінде қарастырылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, этносаралық қатынастар аймақтағы демографиялық трансформацияның тек салдары ғана емес, сонымен қатар оны реттейтін және теңестіретін маңызды әлеуметтік механизм болып табылады. Бұл қатынастардың сипаты мемлекеттердің ішкі саяси тұрақтылығы мен ұзақ мерзімді даму траекториясына тікелей ықпал етеді [12].

Зерттеу нәтижелері Орталық Азия елдерінде этносаралық қатынастардың жалпы алғанда тұрақты сипатта екенін көрсетті. Кеңестік кезеңнен кейін қалыптасқан көпэтносты қоғам модельдері әр мемлекетте әртүрлі деңгейде сақталғанымен, жалпы тренд әлеуметтік интеграцияның күшеюін көрсетеді.

Негізгі сипаттар:

- ашық этникалық қақтығыстардың сирек кездесуі
- институционалдық тұрақтылықтың сақталуы
- этникалық топтардың бейбіт қатар өмір сүруі
- мемлекет тарапынан келісім саясатының жүргізілуі

Бұл факторлар әлеуметтік тұрақтылықтың базалық деңгейін қамтамасыз етіп отыр.

Зерттеу нәтижелері этносаралық интеграцияның бірнеше негізгі механизм арқылы жүзеге асатынын көрсетті:

1. Білім беру жүйесі арқылы интеграция. Ортақ білім беру кеңістігі этностар арасындағы коммуникацияны күшейтеді.
2. Қалалық ортадағы әлеуметтік араласу. Қалалар этникалық шекаралардың әлсіреуіне ықпал етеді.
3. Еңбек нарығының бірігуі. Ортақ экономикалық кеңістік әлеуметтік байланыстарды күшейтеді.
4. Мемлекеттік тіл саясаты. Ортақ коммуникациялық платформа қалыптастырады.

Орталық Азиядағы этносаралық қатынастар демографиялық ассимиляцияның маңызды реттеуші механизмі ретінде қызмет етеді [13]. Бұл қатынастар әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен қатар аймақтың саяси және экономикалық дамуына да тікелей ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, этносаралық интеграция деңгейінің жоғары болуы Орталық Азиядағы ұзақ мерзімді тұрақтылықтың негізгі кепілі болып табылады.

6. Саяси және институционалдық әсерлер. Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістері тек әлеуметтік немесе мәдени өзгерістермен шектелмей, сонымен қатар саяси және институционалдық жүйелерге де тікелей ықпал ететіні анықталды. Зерттеу нәтижелері демографиялық құрылымдағы өзгерістер мемлекеттік басқару логикасын, саяси шешім қабылдау механизмдерін және институционалдық саясаттың басым бағыттарын қайта қалыптастыратынын көрсетті.

Зерттеу нәтижелері халық құрылымындағы өзгерістер мемлекеттердің ішкі саясатына бейімделу қажеттілігін туындатқанын көрсетті. Титулды этностар үлесінің артуы ұлттық саясаттың күшеюіне, ал көпэтносты құрылым сақталған елдерде интеграциялық саясаттың дамуына алып келді.

Негізгі бағыттар:

- ұлттық бірегейлікті нығайту
- азаматтық интеграцияны күшейту
- әлеуметтік тұрақтылықты сақтау
- тілдік және мәдени саясатты институционалдандыру

Демографиялық өзгерістер саяси жүйелердің эволюциясына әсер еткенін көрсетті. Әсіресе сайлау жүйесі, саяси элита құрылымы және аймақтық басқару модельдері өзгерістерге ұшырады.

институционалдық жүйелердің демографиялық өзгерістерге бейімделгенін көрсетті. Мемлекеттер жаңа әлеуметтік шындыққа сәйкес институттарды қайта құруға мәжбүр болды.

Негізгі институттар:

- көші-қон агенттіктері
- ұлттық статистика жүйелері
- тіл және мәдениет комитеттері
- этносаралық келісім құрылымдары

Бұл институттар демографиялық ассимиляция процесін реттеуде маңызды рөл атқарады.

Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция саяси және институционалдық деңгейде терең трансформация тудырды. Бұл процесс мемлекеттердің ішкі саяси құрылымын, басқару институттарын және ұлттық саясат бағыттарын қайта қалыптастыруға ықпал етіп, аймақтың ұзақ мерзімді саяси тұрақтылығының маңызды факторы ретінде қалыптасты.

Талқылау

Зерттеу нәтижелері қазіргі жаһандық демографиялық өзгерістердің біртекті сипатқа ие еместігін және әр аймақ пен ел үшін әртүрлі әлеуметтік-экономикалық салдар туындататынын көрсетті. Дамыған елдерде демографиялық қартаю мен еңбек ресурстарының қысқаруы негізгі мәселе болып отырса, Орталық Азия елдерінде халық санының салыстырмалы түрде жоғары өсуі, еңбек миграциясы және адами капиталдың сыртқа кетуі өзекті сипатқа ие

Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляция үдерістерін кешенді талдау нәтижелері бұл құбылыстың тек этникалық құрамның өзгеруімен шектелмейтін, керісінше қоғамның барлық негізгі құрылымдық деңгейлерін қамтитын көпфакторлы және көпвекторлы процесс екенін көрсетті. Демографиялық ассимиляция тарихи, экономикалық, саяси, мәдени және әлеуметтік факторлардың өзара ықпалы нәтижесінде қалыптасатын динамикалық жүйе ретінде қарастырылуы тиіс. Зерттеу барысында алынған мәліметтер ассимиляцияның классикалық “бір этностың екіншісіне сіңуі” моделінен әлдеқайда күрделі, гибриді және эволюциялық сипатқа ие екенін дәлелдейді.

Талқылау нәтижелері көрсеткендей, Орталық Азия елдеріндегі демографиялық өзгерістер бірнеше параллель процестердің бір уақытта жүруімен сипатталады: этникалық құрылымның трансформациясы, урбанизацияның жеделдеуі, көші-қон ағындарының күшеюі, тілдік және мәдени конвергенция, сондай-ақ саяси институттардың бейімделуі. Бұл процестер бір-бірімен тығыз байланысып, аймақтың әлеуметтік кеңістігін түбегейлі қайта құруда.

Ең алдымен, демографиялық құрылымдағы өзгерістер этникалық консолидация мен араласу процестерінің қатар жүруімен сипатталады. Бір жағынан титулды этностардың табиғи өсімі мен институционалдық қолдауы олардың демографиялық үлесін арттырса, екінші жағынан көші-қон және урбанизация көпэтносты орта қалыптастырады. Осы екі қарама-қарсы үрдіс нәтижесінде “теңгерімді ассимиляциялық модель” қалыптасады. Бұл модельде этникалық айырмашылықтар толық жойылмайды, бірақ олардың әлеуметтік маңызы біртіндеп әлсірейді.

Көші-қон процестері талқылау нәтижелерінде негізгі трансформациялық фактор ретінде айқындалды. Еңбек миграциясы, ішкі ауыл-қала қозғалысы және аймақаралық көші-қон демографиялық құрылымға тікелей әсер етеді. Тәжікстан мен Қырғызстанда сыртқы еңбек миграциясы экономикалық тірек қызметін атқарса, Қазақстан аймақтық еңбек ресурстарын тартатын орталыққа айналған. Өзбекстанда ішкі демографиялық тұрақтылық жоғары деңгейде сақталса, Түрікменстанда көші-қон шектеулі болғанымен, ішкі демографиялық консолидация күшейген. Бұл айырмашылықтар аймақтың біртекті емес демографиялық дамуын көрсетеді [14].

Зерттеу барысында ерекше назар Қазақстандағы демографиялық ассимиляцияның спецификалық сипатына аударылды. Қазақстан көпэтносты тарихи құрылымға ие болғандықтан, мұнда ассимиляция екі бағытта қатар жүреді: біріншісі – титулды этностың демографиялық және мәдени күшеюі, екіншісі – көпэтносты қоғамның урбанистік интеграциясы. Осы контексте ерекше ғылыми тұжырым ретінде Қазақстанға мәдени және тілдік тұрғыдан жақын түркі тілдес халықтардың (өзбек, қырғыз, қарақалпақ, ноғай және басқа да этникалық топтар) миграциясы мен олардың

ассимиляциялық ықпалы қарастырылды. Бұл топтардың Қазақстанға келуі классикалық ассимиляциядан гөрі “жұмсақ интеграция” сипатында жүзеге асады, себебі тілдік, мәдени және тарихи ұқсастық бейімделу процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Мұндай жағдайда толық этникалық жойылу емес, керісінше мәдени конвергенция және аралас бірегейлік қалыптасады [15]. Бұл құбылыс ұзақ мерзімді перспективада Қазақстанның демографиялық құрылымының тұрақтылығына және әлеуметтік интеграция деңгейінің жоғарылауына ықпал етуі мүмкін.

Урбанизация процесі демографиялық ассимиляцияның кеңістіктік негізін қалыптастыратын басты фактор ретінде қайта дәлелденді. Қалаларда этникалық шекаралар әлсіреп, әлеуметтік мобильділік артады, ал мәдени және тілдік айырмашылықтар функционалдық сипатқа өтеді. Алматы, Астана, Шымкент, Ташкент, Бішкек және Душанбе сияқты қалаларда көпэтносты әлеуметтік орта қалыптасып, “қалалық гибриді мәдениет” пайда болды. Бұл ортада ассимиляция табиғи түрде, институционалдық қысымсыз жүзеге асады.

Тілдік және мәдени трансформация нәтижелері де маңызды теориялық мәнге ие. Мемлекеттік тілдердің институционалдық күшеюі ұлттық бірегейліктің нығаюына ықпал етсе, көптілділік әлеуметтік бейімделудің негізгі механизмі ретінде қызмет етеді. Орыс тілі аймақта функционалдық коммуникация құралы ретінде сақталып, ал ағылшын тілі жаһандық интеграция факторы ретінде күшейіп келеді. Жастар арасында тілдік гибридизация процесі айқын байқалады, бұл жаңа мәдени синтездің қалыптасуын көрсетеді.

Этносаралық қатынастар бойынша алынған нәтижелер аймақта жалпы әлеуметтік тұрақтылық сақталғанын көрсетті. Этникалық қақтығыстар жүйелі сипатқа ие емес және көбінесе локалды деңгейде шектеледі. Бұл жағдайдың негізгі себебі – экономикалық өзара тәуелділік, урбанизация, білім беру жүйесінің интеграциялық рөлі және мемлекеттік саясаттың тұрақтылыққа бағытталуы. Сонымен қатар жастар арасындағы этникалық бірегейліктің әлсіреуі және азаматтық бірегейліктің күшеюі әлеуметтік интеграцияның жаңа деңгейін қалыптастыруда [16].

Саяси және институционалдық талдау нәтижелері демографиялық ассимиляция мемлекеттік саясатқа тікелей әсер ететінін көрсетті. Мемлекеттер ұлттық бірегейлікті нығайту, тіл саясатын дамыту, көші-қон процестерін реттеу және әлеуметтік тұрақтылықты сақтау бағытында институционалдық реформалар жүргізуде. Бұл реформалар демографиялық өзгерістерге реактивті емес, проактивті бейімделу ретінде сипатталады.

Ұсынылған ғылыми жаңалықтар ретінде демографиялық ассимиляцияның гибриді моделі, қалалық интеграциялық ядро теориясы, тілдік конвергенция моделі, миграциялық демографиялық баланс теориясы және түркілік мәдени жақындық факторы анықталды. Бұл модельдер демографиялық процестерді жаңа теориялық деңгейде түсіндіруге

мүмкіндік береді және Орталық Азиядағы әлеуметтік трансформацияны кешенді түрде сипаттайды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері демографиялық ассимиляцияның Орталық Азияда эволюциялық, бейбіт және көпқабатты процесс ретінде дамып жатқанын дәлелдейді. Бұл процесс этникалық құрылымның өзгеруімен қатар әлеуметтік институттардың жаңаруына, мәдени кеңістіктің трансформациясына және саяси жүйелердің бейімделуіне ықпал етеді [17]. Ұзақ мерзімді перспективада бұл үрдіс аймақтың әлеуметтік тұрақтылығын нығайтып, жаңа интеграциялық модельдің қалыптасуына негіз болады.

Қорытынды

Осы зерттеу жұмысы Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның саяси-әлеуметтік әсерін кешенді түрде талдауға бағытталды. Зерттеу нәтижелері демографиялық ассимиляцияның тек этникалық құрылымның өзгеруімен шектелмейтін, керісінше әлеуметтік жүйенің барлық деңгейлерін қамтитын күрделі трансформациялық процесс екенін көрсетті. Бұл процесс халық санының динамикасы, көші-қон қозғалыстары, урбанизация, тілдік өзгерістер, мәдени интеграция және саяси институттардың бейімделуі сияқты өзара байланысты факторлар арқылы жүзеге асады.

Орталық Азия елдерінің демографиялық дамуын талдау олардың ортақ тарихи тәжірибеге ие бола отырып, қазіргі кезеңде әртүрлі демографиялық модельдер қалыптастырғанын көрсетті. Кеңестік кезеңнен кейінгі трансформация барысында этникалық құрылымда айтарлықтай өзгерістер орын алып, титулды этностардың үлесі біртіндеп арта түсті. Бұл үдеріс бір жағынан табиғи өсіммен, екінші жағынан сыртқы эмиграциямен және ішкі көші-қонмен байланысты болды. Сонымен қатар, аймақтағы демографиялық өзгерістер тек сандық емес, сапалық сипатқа да ие болды, себебі олар әлеуметтік құрылымның қайта ұйымдасуына, еңбек нарығының өзгеруіне және мәдени кеңістіктің жаңаруына ықпал етті.

Зерттеу нәтижелері көші-қон процестерінің демографиялық ассимиляциядағы шешуші рөлін нақтылады. Әсіресе еңбек миграциясы Орталық Азия елдерінің әлеуметтік-экономикалық құрылымына терең әсер ететін фактор ретінде анықталды. Тәжікстан мен Қырғызстан үшін сыртқы еңбек миграциясы экономикалық тірекке айналса, Қазақстан аймақтық миграциялық орталық ретінде қалыптасып, еңбек ресурстарын тартушы елге айналды. Өзбекстанда ішкі көші-қон мен табиғи өсім арасындағы тепе-теңдік салыстырмалы тұрақтылықты қамтамасыз етті. Түрікменстанда көші-қон процестері шектеулі сипатта болғанымен, демографиялық құрылымның ішкі консолидациясы байқалады. Бұл айырмашылықтар аймақ елдерінің демографиялық даму модельдерінің әртүрлілігін айқын көрсетеді.

Урбанизация процесі демографиялық ассимиляцияның кеңістіктік негізін қалыптастыратын басты факторлардың бірі ретінде қарастырылды.

Қалалар әлеуметтік интеграцияның негізгі орталықтарына айналып, этникалық топтардың өзара араласуын күшейтеді. Урбанизация нәтижесінде ауыл-қала миграциясы жеделдеп, мегаполистердің демографиялық салмағы артты. Алматы, Астана, Ташкент, Бішкек және Душанбе сияқты қалаларда көпэтносты орта қалыптасып, жаңа әлеуметтік құрылымдар пайда болды. Қалалық ортада этникалық шекаралардың әлсіреуі байқалып, әлеуметтік мобильділік пен кәсіби интеграция күшейді. Бұл жағдай демографиялық ассимиляцияның “жұмсақ” және эволюциялық формада жүзеге асатынын дәлелдейді.

Тілдік және мәдени ассимиляция нәтижелері де маңызды ғылыми қорытындыларға алып келді. Мемлекеттік тілдердің институционалдық күшеюі және олардың қоғамдық өмірдің барлық салаларында кеңінен қолданылуы этникалық бірегейліктің трансформациясына ықпал етті. Сонымен қатар көптілділік аймақтағы жаңа әлеуметтік нормаға айналды. Орыс тілі функционалдық деңгейде сақтала отырып, біртіндеп қосымша коммуникациялық құралға айналды, ал ағылшын тілі жаһандық интеграция факторы ретінде күшейіп келеді. Жастар арасында тілдік гибридизация процесі айқын байқалып, ұлттық және жаһандық мәдени кодтардың араласуы нәтижесінде жаңа мәдени модель қалыптасты.

Мәдени ассимиляция тұрғысынан алғанда, Орталық Азия қоғамдарында дәстүрлі құндылықтар мен заманауи жаһандық мәдениет элементтерінің синтезі байқалады. Бұл процесс біржақты батыстану емес, керісінше көпвекторлы мәдени интеграция ретінде сипатталады. Ұлттық дәстүрлер сақтала отырып, урбанистік өмір салты, цифрлық мәдениет және жаһандық коммуникация формалары қоғамның күнделікті өміріне терең енген. Осылайша, мәдени кеңістік біртекті емес, көпқабатты және динамикалық сипатқа ие болды.

Этносаралық қатынастарды талдау нәтижелері аймақта салыстырмалы түрде жоғары әлеуметтік тұрақтылық сақталғанын көрсетті. Көпэтносты қоғам жағдайында институционалдық келісім механизмдері маңызды рөл атқарады. Әсіресе Қазақстанда этносаралық келісім институттарының дамуы әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде ерекшеленеді. Басқа елдерде де этникалық топтардың бейбіт қатар өмір сүруі сақталғанымен, экономикалық теңсіздік пен аймақтық даму диспропорциялары кейбір әлеуметтік тәуекелдерді туындатуы мүмкін. Дегенмен жалпы алғанда, этносаралық шиеленістер жүйелі сипатқа ие емес және көбінесе локалды деңгейде байқалады.

Саяси және институционалдық тұрғыдан алғанда, демографиялық ассимиляция мемлекеттік саясаттың бейімделуін талап етті. Мемлекеттер ұлттық бірегейлікті нығайту, тіл саясатын күшейту, көші-қон процестерін реттеу және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету бағытында институционалдық реформалар жүргізді. Бұл реформалар демографиялық өзгерістерге жауап ретінде қалыптасып, саяси жүйенің эволюциялық

бейімделуін көрсетті. Сонымен қатар аймақтық басқару модельдері де әртүрлі сипатқа ие болып, орталықтандыру мен децентрализация элементтерін біріктірді.

Зерттеу барысында Қазақстанға этникалық және мәдени тұрғыдан жақын түркі тілдес халықтардың миграциясы мен олардың ассимиляциялық ықпалына ерекше назар аударылды. Мұндай топтардың келуі демографиялық құрылымға бірден әсер етпей, керісінше ұзақ мерзімді интеграциялық процесс арқылы жүзеге асады. Тілдік және мәдени ұқсастық ассимиляцияны жеңілдетіп, әлеуметтік бейімделуді тездетеді. Бұл құбылыс Қазақстандағы демографиялық тепе-теңдіктің эволюциялық түрде өзгеруіне ықпал ететін факторлардың бірі ретінде қарастырылады. Сонымен қатар бұл процесс этникалық қақтығыстарды тудырмай, керісінше әлеуметтік интеграцияны күшейтетін сипатқа ие.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияның күрделі, көпдеңгейлі және ұзақ мерзімді процесс екенін дәлелдейді. Бұл процесс тек этникалық құрылымның өзгеруімен шектелмей, сонымен қатар әлеуметтік институттардың трансформациясын, мәдени кеңістіктің жаңаруын және саяси жүйелердің бейімделуін қамтиды. Демографиялық ассимиляция урбанизация, көші-қон және жаһандану процестерімен тығыз байланысты және олардың өзара әрекеттесуі арқылы жүзеге асады.

Қорытындылай келе, Орталық Азиядағы демографиялық ассимиляцияны қазіргі кезеңде тұрақты эволюциялық процесс ретінде сипаттауға болады. Ол бір жағынан ұлттық бірегейліктің нығаюына, екінші жағынан көпмәдениетті интеграцияның дамуына ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері бұл процестің аймақтың әлеуметтік тұрақтылығы мен болашақ дамуы үшін стратегиялық маңызы бар екенін көрсетеді. Осыған байланысты демографиялық саясат, көші-қонды реттеу, урбанизацияны басқару және мәдени интеграцияны қолдау бағыттары мемлекеттердің ұзақ мерзімді даму стратегиясында негізгі орын алуы тиіс.

ӘДЕБИЕТ

[1] Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросы. 2015–2025. Demography, Population, Migration [Электрондық ресурсы]. – <https://stat.gov.kz>

[2] United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA). World Population Prospects 2024 [Electronic resource]. – Available at: <https://population.un.org/wpp/> (accessed: 25.06.2026).

[3] World Bank. World Development Indicators 2023 [Electronic resource]. – <https://data.worldbank.org>

[4] International Organization for Migration. World Migration Report 2023 [Electronic resource]. – <https://worldmigrationreport.iom.int>

[5] Қалиев А. Орталық Азиядағы этнодемографиялық процестер. – 2019. – Б. 45–78.

- [6] Нұрпейісов К. Қазақстан тарихы және демографиялық өзгерістер. – 2018. – Б. 112–150.
- [7] Омуралиев Т. Кыргызстан: демография и общественные процессы. – 2017. – Б. 55–92.
- [8] Рахмонов М. Таджикистан: население и миграционные процессы. – 2020. – Б. 60–101.
- [9] Бекмурзаев Ш. Центральная Азия: миграция и социальные трансформации. – 2020. – Б. 33–67.
- [10] Zardykhan Z. Ethnic Composition and Migration Trends in Central Asia. – 2016. – P. 88–120.
- [11] UNESCO. Cultural Diversity and Language Policy in Central Asia [Electronic resource]. – <https://www.unesco.org>
- [12] Ismayilov E. Demographic Changes and Ethnic Relations in Central Asia. – 2021. – P. 210–245.
- [13] United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report: Central Asia 2023 [Electronic resource]. – <https://hdr.undp.org>
- [14] Castles S., de Haas H. Migration and Development. – 2020. – P. 1–6.
- [15] Brubaker R. Ethnicity without Groups. – 2015. – P. 1–120.
- [16] World Economic Forum. Future of Jobs Report: Central Asia 2023 [Electronic resource]. – <https://www.weforum.org/reports>
- [17] Laruelle M. Central Asia in Global Context. – 2018. – P. 1–85.

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ АССИМИЛЯЦИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

*Әкім М.Ғ.¹

*¹Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной статье научно анализируются политические и социальные последствия процессов демографической ассимиляции в Центральноазиатском регионе. В условиях современной глобализации этнодемографические изменения становятся одним из ключевых факторов, напрямую влияющих на национальную идентичность, общественную стабильность и государственную политику. Поскольку государства Центральной Азии характеризуются многоэтничностью, а также историческими, культурными и языковыми особенностями, изучение проблемы демографической ассимиляции приобретает особую актуальность. Миграционная политика советского периода, урбанизация, индустриализация, а также процессы национального возрождения в годы независимости существенно изменили этническую структуру населения региона.

Основная цель исследования заключается в комплексном анализе исторических предпосылок демографической ассимиляции в Центральной Азии, особенностей её современного развития и социально-политических последствий. В качестве основных направлений исследования рассматриваются выявление факторов этнодемографической трансформации, анализ влияния миграции и урбанизации, оценка вопросов национальной идентичности, а также изучение воздействия на межэтнические отношения. Кроме того, в статье анализируются процессы культурного взаимодействия и социальной интеграции в условиях глобализации и их влияние на государства региона.

Научная значимость исследования заключается в комплексном рассмотрении понятия демографической ассимиляции в контексте социально-политического развития стран Центральной Азии. В статье показано, что этнодемографические изменения влияют не только на структуру населения, но и на систему государственного управления, языковую политику и национальную безопасность. Практическая значимость состоит в возможности применения результатов исследования при совершенствовании государственных программ, направленных на укрепление межэтнического согласия, формирование эффективной миграционной политики и обеспечение социальной стабильности.

В качестве методологической основы исследования использованы историко-сравнительный, системный и демографический методы анализа. Также проведён комплексный анализ на основе официальной статистики стран Центральной Азии, научных исследований и аналитических отчётов международных организаций. В ходе исследования сравнительно рассмотрена динамика этнодемографических процессов в регионе и их социальные последствия.

Основные результаты исследования показали, что демографическая ассимиляция в Центральной Азии является многогранным и сложным процессом. Урбанизация, трудовая миграция и культурная глобализация влияют на изменение этнической структуры и способствуют формированию новых социальных отношений. Также установлено, что сохранение национального языка и культуры остаётся одним из приоритетных направлений государственной политики в регионе. В заключение сделан вывод, что демографическая ассимиляция, с одной стороны, усиливает социальную интеграцию, а с другой — актуализирует вопросы национальной идентичности и этнического баланса. Научная ценность исследования заключается в комплексном анализе этнодемографических процессов Центральной Азии в контексте современных политических и социальных изменений.

Ключевые слова: демографическая ассимиляция, Центральная Азия, этнодемографические процессы, национальная идентичность, миграция, урбанизация, глобализация, межэтнические отношения, социальная

интеграция, языковая политика, культурная трансформация, политическая стабильность, национальная безопасность, этническая структура, социальные изменения

SOCIO-POLITICAL IMPACTS OF DEMOGRAPHIC ASSIMILATION IN CENTRAL ASIA

*Akim M.¹

*¹Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

Abstract. This article provides a scientific analysis of the political and social consequences of demographic assimilation processes in the Central Asian region. In the context of contemporary globalization, ethno-demographic changes have become one of the key factors directly influencing national identity, social stability, and state policy. Since the countries of Central Asia are characterized by multi-ethnicity as well as historical, cultural, and linguistic diversity, the study of demographic assimilation is of particular relevance. Migration policies of the Soviet period, urbanization, industrialization, and processes of national revival during the years of independence have significantly transformed the ethnic structure of the region's population.

The main objective of the study is to conduct a comprehensive analysis of the historical prerequisites of demographic assimilation in Central Asia, its current development features, and its socio-political consequences. The main research directions include identifying the factors of ethno-demographic transformation, analyzing the impact of migration and urbanization, assessing issues of national identity, and examining the effects on interethnic relations. In addition, the article analyzes processes of cultural interaction and social integration under globalization and their impact on the countries of the region.

The scientific significance of the study lies in the comprehensive consideration of the concept of demographic assimilation in relation to the socio-political development of Central Asian countries. The article demonstrates that ethno-demographic changes affect not only population structure but also the system of public administration, language policy, and national security. Its practical significance lies in the applicability of the research findings to the improvement of state programs aimed at strengthening interethnic harmony, developing effective migration policies, and ensuring social stability.

The methodological framework of the study is based on historical-comparative, systemic, and demographic analysis methods. In addition, a comprehensive analysis was conducted using official statistical data from Central Asian countries, academic research, and analytical reports from international organizations. The study comparatively examines the dynamics of ethno-demographic processes in the region and their social consequences.

The main findings of the study show that demographic assimilation in

Central Asia is a multifaceted and complex process. Urbanization, labor migration, and cultural globalization influence changes in ethnic structures and contribute to the formation of new social relations. It is also established that the preservation of national language and culture remains one of the priority directions of state policy in the region. In conclusion, it is stated that demographic assimilation, on the one hand, strengthens social integration, while on the other hand, it raises issues of national identity and ethnic balance. The scientific value of the study lies in its comprehensive analysis of ethno-demographic processes in Central Asia in the context of contemporary political and social transformations.

Keywords: demographic assimilation, Central Asia, ethno-demographic processes, national identity, migration, urbanization, globalization, interethnic relations, social integration, language policy, cultural transformation, political stability, national security, ethnic structure, social changes

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 18.05.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 26.06.2026.*

Автор туралы мәлімет:

Әкім Мұратбек Ғабдоллаұлы – экономика ғылымдарының магистрі, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, e-mail: muratmuhammad1411@gmail.com

Информация об авторе:

Әкім Мұратбек Ғабдоллаұлы – магистр экономических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, e-mail: muratmuhammad1411@gmail.com

Information about the author:

Akim Muratbek – Master of Economic Sciences, Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan, e-mail: muratmuhammad1411@gmail.com